АСИМ ПЕЦО (Београд)

ТОПОНИМИ И АКЦЕНАТСКА НОРМА

У цјелокупном лексичком благу једнога језика, па и нашега језика, топоними, као и антропоними и патроними, могу својим гласовним склопом да одступају од језичке норме. То јест, другачије речено, поједина географска имена, као и лична имена и презимена, могу својим гласовним склопом, чак и промјеном, да „искачу" из система, да садрже неку гласовну особину, или парадигматски образац, којима, иначе, нема мјеста у језичком стандарду. Тако, нпр., ми и данас, у званичној употреби, тј. у службеним актима, имамо топониме типа: *Међеђа* (Б. Дубица, Вишеград, Зворник), *Међеђе* (Никшић), као и: *Медвиђа* (Обровац—Задар), *Орихи* (Водњан—Пула), *Ориховица* (Трогир), *Ориовац* (Лужани-Слав. Брод), *Подзвизд* (Велика Кладуша), *Рика* (Јајце); односно: презимена и лична имена као: *Ћетковић, Ћедовић, Шћепановић, Суђеска; Ћетко, Шћепан, Шћепо*, иако наш језички стандард не прихвата јекавско јотовање у секвенцама *tě, dě, cě* < *cvě*, као ни икавске рефлексе *ě* у позицијама које нам нуде наведени примјери. Наш језички стандард, исто тако, зна за топониме типа: *Алиловићи* (Пријепоље), *Амзићи* (Нова Варош), *Алиловци* (Слав. Пожега), односно презимена као: *Арамбашић, Ајдуковић, Рватинић, Ерцеговац*, иако основне именице, још и данас, у сх језичком стандарду обавезно имају иницијални констриктив *х*: *Халил, Хамза, Хрват, Херцеговина*. Наш језички стандард, надаље, прихвата и секвенцу *шћ* у примјерима као *Шћипе, Шћит* (Прозор), или вокално *л* у примјерима као *Жлне, Влковија*, иако је ту само *штипати, штит, жуна, вук* и сл. Дакле, језички стандард прихвата и топониме, као и патрониме/метрониме и антропониме у облику у коме та имена живе у говору крајева гдје се налазе, гдје се употребљавају, без обзира на прокламоване, и усвојене, језичке принципе. И то је сасвим исправно. Било какве наше интервенције у ову област ономастике биле би супротне основним начелима по којима је језичка пракса, правна норма „јача ... од језичне норме" (P. Šimunović: Naša prezimena, Zagreb 1985, 19).

Ови и овакви примјери никако нису идентични онима типа *С'екосе* (Чапљина), *Кос'ерина, Коз'и Грм* (Херцеговина) у којима имамо резултате јекавског јотовања у секвенцама *sě* (ев. *zě*) и *зји<зьји*. У процесу овога јотовања констриктиви *с* и *з* дали су палаталне констриктиве *с'* и *з'*. Пошто наш стандардни алфабет не посједује посебне графеме за те гласове, они, као такви, не могу, ни са топонимима или антропонимима/патронимима да се укључују у језички стандард. Такви облици, без обзира на њихову распрострањеност, уласком у језички стандард прилагођавају свој гласовни склоп постојећем графичком систему, језичком стандарду, и прихватају фонетске ликове који су претходили јотовању. Отуда: *Косјерина, Сјекосе, Козји Грм*. Али, да то и посебно истакнем, одступања од фонетских ликова које нам нуди дијалекатска реалност овдје се врше искључиво због непостојања графема за исказивање тих дијалекатских гласова. Тако се поступа и у свим сличним случајевима. Нама су, данас, познати случајеви гдје у једноме дијалекту имамо знатне девијације од стандардног језика у области вокализма (било да се јављају отвореније или затвореније варијанте појединих вокала, било да се јављају изразитије редукције њихове), па, ипак, ма колико те појаве биле типичне за неки говор, чак и за неке топониме или антропониме, оне не налазе мјеста у језичком стандарду. И ово, исто тако, само због тога што наш графички систем не познаје графеме којима би се те вокалске вриједности могле исказати.

Када је у питању икавски рефлекс јата, да поновим, ту има колебања, и код топонима. Отуда данас обично имамо *Широки Бријег*, уколико није Лиштица, иако се то мјесто налази на подручју икавских штокавских говора. Истина, и Вук је у оваквим случајевима вршио интервенције: екавске и икавске облике је ијекавизирао. Тако у Српском рјечнику из 1852. имамо:

Биоград — Belgrad, *Жељезник* „село близу Биограда", *Лијевно* „eine Stadt in der Herzegowina", *Сплет* – Spalatro, *Сријем* – Sirmien. Ту, чак, имамо и: *Лијевач* (виде Левач), *Бијела Црква*, Weisskirchen, Städtchen im Banat.

Истина, Вук уз ове облике указује да је то „по јужном изговору", тј. да су то ијекавске варијанте наведених топонима. Значи, дозвољава се и такво прилагођавање. Савремени језички нормативи, као што је познато, у оваквим случајевима поштују изворне фонетске ликове, или је у начелу тако. Отуда данас у језичком стандарду налазимо све оне топониме, сва она имена која су овдје већ наведена, и управо у облику који је ту дат, мада се он, бар неком својом особином, коси са устаљеним језичким нормама.

Дакле, наш језички стандард, или би, бар, требало да је тако, и на цијелој сх језичкој територији, у одређеним случајевима дозвољава нарушавање његових фонетско-морфолошких норми, ако то изискује реална говорна слика. Истина, и ту се не иде до краја у остваривању овога начела. Прихвата се, рецимо, постојање/непостојање фонеме *х* у оваквим примјерима, али се, опет, не прихвата постојање/непостојање двају африкатских парова. То јест, другачије казано, наш језички стандард прихвата облик *Алиловићи*, иако је само *Халил*, али не прихвата *Ћелебићи, Ћапјина* са *ћ* мј. *ч* или *ј* мј. *љ*, иако и ове особине, тј супституција *ч* са *ћ*, *љ* са *ј* и сл. могу имати доста широку арсу распростирања. И ово је схватљиво. Ја сам на другом мјесту о томе опширније писао (в. ЈФ XXV, Београд 1963, стр. 295...), овдје само истичем да одсуство фонема *х*, ев. *ф* може бити, или је

доскора било тако, општија појава, и као таква карактеристична за све чланове једне говорне средине. Са судбином наших африката, поготово сонаната *љ* и *њ*, најчешће није тако. Диференцијације овдје могу бити засноване не само на вјерској/националној основи него и на социјалној подлози, па и на генерацијској припадности: млађи, почесто, данас не иду у овим особинама са старијима.

Када је у питању акценатска компонента, наш језички стандард, макар и декларативно, ту је без компромиса, тј. сва имена, наравно и топоними, при своме улазу у стандардни језик, у информације са стандардним језичким обиљежјем, на самом улазу у тај језички систем, обавезно се прилагођавају постојећим прозодијским стандардним нормама. Отуда према изворном *Тимо̏к–Ти̏мок*, према *Кожети̑н–Кожѐтӣн* према *Мора̏ва–Мо̀рава*, тако и према *Мило̑јка–Мѝло̄јка, Јова̑нка–Јо̀ва̄нка*. Исто тако се поступа и када је у питању нека друга локална прозодијска особина: метатонијски/чакавски акут се лишава своје акутске компоненте и прелази у циркумфлекс, а ако се тај налази ван иницијалног слога акцентогене ријечи, и он се помјера по новоштокавском узусу — помјера се за један слог ка почетку ријечи при чему мјесто старије циркумфлексне интонације добија нову акутску интонациону компоненту. Друго је питање да ли се то стварно и постиже, али то није питање језичке норме, то је питање које је знатно шире и које се односи на наш став, уопште, према језичком стандарду; на наш однос, уопште, према језику као средству за комуникацију. Наравно, овдје се мисли на видове комуникације који би требало да буду прожети стандардноjезичком нормом.

А сада да поставимо питање: Зашто је то тако, зашто се не дозвољавају одступања од класичне новоштокавске акцентуације, а, као што смо видјели, дозвољавају се различита одступања од фонетског и морфолошког класичног система?

Одговор на постављено питање већ је овдје наговјештен. А наиме: ако се у наш језички стандард укључују примјери типа: *Међађа, Ориховица, Ћетковић* и сл. тиме се ништа не ремети у фонетској структури језика. У нашој стандардној фонетици, тј., постоје све фонеме које се налазе у наведеним примјерима, чак је и њихова дистрибуција сасвим у духу стандардне фонетике. Дакле, наведени примјери не уносе ништа ново у језичку норму. Уз то, и не ријетко, уз примјере који имају неку дијалекатску особину, на истом подручју, могу да живе, и да су у свакодневној употреби, наравно код других говорника, и облици које захтијева језички стандард. И то је један од разлога што такви облици имају предност у стандардном језику. Управо, те и такве ликове оваквих имена књижевнојезичка норма само и прихвата. Када су, пак, у питању акценатске одлике свих ријечи које улазе у језички стандард, према томе и сви антропоними, топоними и сл., језички нормативи ту не допуштају никакве изузетке. То јест, другачије казано, акцентске норме су врло круте и изискују да све ријечи које улазе у стандардни рјечник на вратима тога језичког обрасца прихвате књижевнојезичке акцентске норме. Другачије речено, може неко име у дијалекту да гласи: *Јова̄но̏вић, Међедо̏вић, Мијаило̏вић* и сл., ако оно улази у стандардни језик, ако постаје саставни дио његове лексике, нужно је да своје акценатске одлике прилагоди постојећим узусима стандардноjезичке прозо-

дијске норме и да ту поприми ново акценатско рухо и да гласи: *Јова́новић, Мѐђедовић, Мијаи̏ловић*. Као што примјери показују, ту се није мијењао фонетски склоп датих имена, задржане су и њихове локалне фонетске одлике, али је акценатска компонента саображена са постојећим акценатским нормама и типовима.

Истина, може неко на ово да приговори ријечима: то су само професорске жеље. Језик наше свакодневице, укључујући и средства јавнога информисања, то уопште не прихвата. Примједбе ове врсте могу бити истините. То не треба ни спорити. Али, ми овдје говоримо о нечему што би требало да карактерише језичку норму, што би требало да вриједи за свакога коме је, иоле, стало до те норме и до језичког стандарда уопште. А што то могу бити само наше пусте жеље, ми за то нисмо криви. Има у овом нашем животу подоста случајева гдје је норма једно, а свакодневна пракса друго. На нама је да се боримо за стандарднојезичку норму, што можемо досљедније. Да ли ће се све то и поштивати у савременом језику, ми за то, почесто, нисмо одговорни. Свакако, било би идеално да ту нема несклада. Али, од како постоји језичка норма, постоје и они који је поштују и они који је не поштују. Међу овим посљедњим има и таквих који тако поступају свјесно, не слажу се са прокламованим начелима и желе да својој писаној ријечи, или своме говорном изразу, дају властито обиљежје. Постоје и они који нису упознати са било каквом нормом и који говоре и пишу онако како знају и умију. Свакако, било би добро када би било што мање оних првих. Али, истини за вољу, ни њихово присуство није велико зло за науку о језику. И њихови поступци могу некада упутити језичке стручњаке на размишљање и, можда, некаква мијењања прокламоване норме. Из историје нашега језика познати су нам и такви случајеви: од Вука до наших дана. Познато нам је, рецимо, да је Вук дуго времена војевао „сам против свију". Побиједило је оно што је било прогресивније. Али, и то треба истаћи, ни сви Вукови захтјеви нису били увијек на солидним темељима. Вук је био свјестан тога, мада о томе није волио да пише, и он је своју норму, онако у ходу, прилагођавао времену и тако је своме језичком обрасцу крчио шире путеве. Ја сам поборник елестичнијих ставова у свим видовима норме, па и језичке. Не може једном усвојена норма да има одлику вјечности. Ако је тачно, а јесте, да се језик вјечито креће и мијења, онда је нужно да се и његова норма вјечито усавршава и прилагођава времену. Само тако она може бити у служби човјека свога времена. Јесте, честе и нагле промјене у језичкој норми могу уродити више штете него користи. То је тачно. Али, нису штетне постепене измјене и прилагођавања времену у коме се живи и за које се даје та норма.

Да ни акценатска компонента није дата једном за сва времена, показаће примјери који слиједе. А ти примјери, у питању су само топоними, узети су из наших познатих рјечника или ортографског нормативa, то јест, узети су из ових рјечника: Вук Стеф. Караџић: Српски рјечник, Беч 1852, фототипско издање, Нолит—Београд, 1969; Речник српскохрватског књижевног и народног језка, САНУ Београд, А — наклапуша, 13 књига; Речник српскохрватског књижевног језика, Матица српска — Матица хрватска, Нови Сад — Загреб, 1960. Истина, то треба и посебно истаћи, сви ови рјечници не нуде исту грађу. Свакако, Вук је ту најкомплетнији. Речник

САНУ даје доста грађе, али још није завршен. Речник Матице српске врло мало даје примјера који су за нас овдје интересантни. Правопис је ту нешто богатији.

Вуков акценат почесто преузимају сви други. Истина, неки уз тај акценат дају и онај који би могао бити данас обичнији. Тако се, обично, поступа у Речнику САНУ. Правописни речник, који се даје уз правописна правила, могао би, по моме мишљењу, да више прати савремено говорно стање.

Разлике које се јављају у акценту појединих топонима, од Вука до савременог говора, могу бити двојаке природе: 1. вријеме од Вука до данас, а то је, безмало, пуних 140 година, чинило је своје. Вук је, свакако, обиљежавао онакве акцента какве је или сâм забиљежио уз неко географско име или му је такав акценат понуђен као тачан. Истина, понегдје се чини да је и Вук „задријемао". Рецимо акценат код топонима *Кр̂толе*. У Речнику САНУ указује се, управо, на тај Вуков акценат. А Вук је био у Боки и имао је могућности да чује изворни акценат тога топонима. Вук, исто тако, има *Коза́рац*, мјесто под Козаром. Данас, и не само данас, тај топоним гласи: *Кòзарац*. Могуће је да је ту Вук погрешно обавијештен.

У табеларном прегледу који слиједи даје се један број топонима из наших рјечника, на једној страни, и исти ти топоними у данашњем нашем језичком стандарду. Истина, и ја сам се овдје ослањао на податке које ми је пружила једна анкета. Да ли су и моји подаци, увијек, реална слика стања које налазимо у говору крајева гдје се неко од наведених мјеста налази, тешко је, без провјеравања, рећи. У сваком случају понуђено стање упућује на закључак да Вуков акценат није увијек и акценат који ти топоними имају данас. И то није необјашњиво. Вук се налази на почетку стазе којом се кретао наш језички стандард за протеклих стотину и педесет година. За то вријеме, чак и када би његови подаци увијек били потпуно сигурни, много штошта се и у тој области језика могло измијенити и измијенило се. А што многи данашњи нормативи нашега језика полазе од Вука, и то је разумљиво. Вук је не само зачетник многих наших послова, него је, све до данас, остао и ненадмашив и, уз то, бар када је у питању грађа коју је лично сакупио, непогрешив. Постојање већег броја дублетних акцената за поједине топониме јасно говори колико се боре „старо и ново". Наиме, у складу са општим тежњама у језику да се избјегавају разни несклади и да се уопштавају фонетско-морфолошки обрасци који не познају „изузетке" (уп. *Бѝхаћ–Бихáћа*, умјесто ранијег *Бѝхаћ–Бѝшћа; Глáмоч–Глáмоча*, умјесто *Глàмоч–Гламòча* и сл.), језичка норма мора да прати савремено стање и да савременим фонетско-морфолошким облицима даје предност.

Вуков рјечник	Речник САНУ	Речник МС	Правопис	савремени говор
Бѝхаћ—Бѝшћа „између Трогира и Кастела..."	Бѝхаћ-Бѝхаћа (Бѝшћа, Бѝхћа) (Бѝхāћ, - áћа)	Бѝшће и Бѝшће заст. в. Бихаћ, Бихаћ нема.	Бѝхāћ,-áћа	Бѝхāћ,-áћа, Бихаћ-Бишћа, Бишће-Бишћа

Вуков рјечник	Речник САНУ	Речник МС	Правопис	савремени говор
Бјелòвāр, Бјелова́ра	Бјелòвāр, -а́ра (Бје̏ловāр, -а)	—	Бјелòвāр, -а́ра	Бје̏ловāр, -а, (Бјелòвāр, -а́ра)
Ва̀куп	Ва̀куф и Ва̀куф	Ва̀куф и Ва̀куф	Ва̀куф	Ва̀куф (Ва̀куф)
Ви̏тēз	Ви̏тēз (у Вите́зу)	Ви̏тēз	Ви̏тēз, Вите́зу и Ви̏тēзу	Ви̏тēз, -а (Ви̏тēз, -е́за)
Ви̏шегра̄д	Ви̏шеград	—	Ви̏шегра̄д и Вишѐград	Ви̏шегра̄д, -а
Во̀јводин, -а	Во̀јводина и Во̀јводина	во̀јводина и во̀јводина Во̀јводина	во̀јводина и во̀јводина Во̀јводина	во̀јводина и во̀јводина Во̀јводина и Во̀јводина
Вра̀ња	Вра̀ње	—	Вра̀ње	Вра̀ње
Вр̀горац, Вр̀го̄ца	Вр̀горац, -о̄рца	—	Вр̀горац, -о̄рца	Вр̏горац, Вр̏го̄рца
Вр̏шац, -шца	Вр̏шац, -шца (Вр̏шац, -шца)	вр̏шац, -шца, дем. од врх	Вр̏шац в. вршачки	Вр̏шац, -шца и Вр̏шац, -шца
Гла̀моч, Гламо̀ча	Гла́моч, а (Гла̀моч, -о̀ча)	гла̀моч, -о̀ча зоол.	Гла́моч	Гла́моч, -а (Гла́моч, -о̀ча)
Голу́бац, Голу́пца	Голу́бац, (Го̀лубац)	—	Голу́бац, -пца	Голу́бац, -пца и Го̀лубац, -пца
Го̀леч, Голѐча	Го̀леч, -ѐча	—	Го̀леч, -ѐча	Го̀лēч, -а (Го̀леч, -ѐча)
Го̀леш, Голѐша	Го̀леш, -ѐша	—	Го̀леш, -ѐша	Го̀лēш, -а (Го̀леш, -ѐша)
Го̀мионица	Го̀мионица	—	—	Гомио́ница и Го̀мионица
Гро̀цка̄	Гро̀цка̄	гро̀ча̄нски	Гро̀цка, дат. Гро̀цко̄ј	Гро̀цка̄ и Гро̀цка̄
Ду̏бица	Ду̏бица	ду̏бица, ботан.	Ду̏бичанин	Ду̏бица (Ду̏бица)
Зу́пци, Зу̂ба̄ца̄	—	—	—	Зу̂пци, Зу̂ба̄ца̄ (Зу́пци, Зу̂ба̄ца̄)
Зво̀рни̏к, Зворни́ка	Зво̀рни̏к, -и́ка	—	Зво̀рни̏к, -и́ка	Зво̀рни̏к, -и́ка и Зво̀рни̏к, -а

Вуков рјечник	Речник САНУ	Речник МС	Правопис	савремени говор
Јасѐновац, Јасѐнōвца	Јȁсеновац и Јасѐновца	јȁсенов и јасѐнов	јȁсеновача и јасѐновача	Јȁсеновац, -ōвца (Јасѐновац, -ōвца)
Јастре́бац, ре́пца	Јȁстребац, -ēпца	јȁстребац, зоол.	Јастре́бац и Јȁстребац	Јȁстребац, -ēпца
Јȁхорина, в. Јавȍрина	Јȁхорина, уз Јȁворина и Јавȍрина	—	Јȁхорина	Јȁхорина
Кȁблāр, Кабла́ра	Кȁблāр, -а́ра	кȁблāр, -а́ра	Кȁблāр, -а́ра	Кȁблāр, -а́ра (Кȁблāр, -а)
Коза́рац, рца	Кȍзарац, -а̄рца	—	Кȍзарац, -а̄рца	Кȍзарац, -а̄рца
Кȍсмāј, Кȍсмаја	—	—	Кȍсмāј, с. в. космајски	Кȍсмај, -а
Кȍстӯр, Костӯ́ра, einer Stadt in Mazedonien	Кȍстӯр, презиме	кȍстӯр, -а	—	Кȍстӯр, -а
Кр̑толе	Кр̀толе, са напоменом: Вук Рј. Кр̑толе	—	—	Кр̀толе
Крӯ̑па	Крӯ̑па и Крӯ̑па, град на Уни	—	—	Крӯ̑па
Мȁкӣш	Мȁкӣш	—	—	Мȁкиш (Мȁкӣш)
Огӯ̑лӣн, Огули́на	—	—	Огули́нац, Огӯ̑лӣнка	Огӯ̑лӣн, -и́на и Ȍгулӣн, -а
Плӣ̏твица	—	—	Плӣ̏твичкā језѐра	Плӣ̏твице, Плӣ̏твице
Пљѐшевица	—	—	Пљѐшевица	Пљѐшевица
Прѝмōрје, die Küste	—	прѝмōрје и при́мōрје	Прѝмōрје и При́мōрје	При́мōрје (Прѝмōрје)
Сѐмберија	—	—	Сѐмберија	Сѐмбēрија (Сѐмберија)
Сȍкō, Соко̀ла	—	сȍкō, сȍкола и сȍкō, соко̀ла, зоол.	Сȍкō, Соко̀ла	Сȍкō, Сȍкола (Сȍкō, Соко̀ла)

Вуков рјечник	Речник САНУ	Речник МС	Правопис	савремени говор
Тòрлāк, Торлáка — човјек који нити говори чисто Српски ни Бугарски	—	Тòрлак, -а и Тòрлāк, -áка	Тòрлāк, -áка	Тòрлак, -а (географски, дио Београда)
Трѐбишњица	—	—	Трѐбишњица	Трѐбйшњица
Чвр̏сница	—	—	Чвр̏сница	Чвр̏сница (Чвр̏сница)
Чѐмēрнō	—	—	—	Чѐмēрно
—	—	—	Чѐмēрница	Чемéрница
Шȁбац, Шȁпца	—	шȁбачкī, ā	Шȁбац, Шȁпца	Шȁбац, Шȁпца и Шàбац, Шàпца

Наведени примјери нуде разнолике закључке. Указаћу на неке:

1. Вук је и овдје основно полазиште. Разлике које се јављају између његовог акцента и оног који имамо у савременом језичком стандарду могу бити посљедица и разлике у времену. За протеклих 140 година, под условом да је Вук био тачно обавијештен о прозодијској компоненти некога топонима, могло се и у говору нешто да измијени. Ми смо данас свједоци таквих измјена: дужине се на очиглед редукују. Генерације које долазе иза нас неће имати ту квантитативну особину тако јасно исказану као што је то још увијек код наших вршњака. То је несумњиво. Идући за том мишљу, лако се долази до закључка да се од Вука до данас и ту нешто могло измијенити. И јесте.

2. Већ је речено да Вук има неке акценте које је могао добити од својих информатора (уп. *Крȕпа*, град на Уни или *Јавòрина*), мада ни ту не треба искључити ни онај први закључак.

3. Понегдје се данас акцентска компонента јавља као семантичко диференцијална ознака између топонима и патронима. Такви су примјери: *Кòзарац* и *Козáрац*, *Кȁблāр* и *Кȁблāр*, *Бȉлā* и *Бȉла* и сл. У неким случајевима, опет, топоним је из једнога акценатског типа, какав биљежи Вук, и даје Даничић, прешао у други акценатски тип. Тако, рецимо, према Вуковом *Кòсмāј–Кòсмаја*, као *Мàглāј–Мàглаја, Дòбој–Дòбоја*, то јест са краткоузлазним акцентом и дужином у Нсг, а без те дужине у Гсг, данас можемо имати и *Кòсмај–Кòсмаја*, без дужине у постакценатском слогу и у Нсг, то јест по акценатском обрасцу *Пòлог–Пòлога, Нèум–Нèума* и сл.

4. И на крају. Било би пожељно ако бисмо могли добити акценте за оне топониме који се у рјечницима јављају са два акцента. У народном

говору, највјероватније, живи само један акценат. То је онај који је нама, за књижевну норму, потребан.

Asim PECO

TOPONYMS AND THE STANDARDS OF ACCENTUATION (STRESS)

Summary

In this work it is tried to point out some phonetic and morphological characteristics that, together with toponyms, enter the litererary language, although, in other cases, such characteristics cannot fit the linguistic standard (model). Here it is especially pointed to the relation of the linguistic standards with the accentual component of the toponym. Main principle is accepting the accent certain geographical name has in the area where it belongs, if it is an area with new-stokavian accentuation. Toponyms from the areas unfamiliar with the four-accent system, adapt their accent to the linguistic standards. This is the main rule that should be concerned as a linguistic law.